

Silvija Borovnik

Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 821.163.6-4.09Jančar D.:94(=163.6)

Slovenski narod in država v izbranih esejih Draga Jančarja

Drago Jančar sodi med najbolj plodovite in najbolj prevajane sodobne slovenske pisatelje. Je prozaist, avtor krajše proze in romana, dramatik in večkrat nagradjeni esejist. Kot esejist se je vedno oglašal tudi v zvezi z aktualnimi vprašanji, ki so se nanašala na vlogo Slovencev v zgodovini, bodisi v okviru zdaj že bivše Jugoslavije, pozneje v kontekstu Srednje Evrope ter v nedavni sodobnosti, to je v času osamosvajanja od bivše skupne države in vstopanja v Evropsko unijo. Njegova beseda je vselej naletela na veliko pozornosti in polemičen odmev.

esejistika Draga Jančarja, *Terra incognita*, slovenska identiteta, vloga slovenskega jezika

Drago Jančar is one of the most prolific and translated contemporary Slovene writers. He is a prosaist, an author of short stories and novels, a playwright and a multiple award-winning essayist. His essays have always dealt with topical questions about the historical role of Slovenes in the former Yugoslavia, in the context of Central Europe, at the time of Slovene independence and of entering the European Union. Jančar's words have always attracted a great deal of attention and triggered polemical responses.

Drago Jančar's essay writing, *Terra incognita*, Slovene identity, role of the Slovene language

V osemdesetih letih 20. stoletja so se v Sloveniji, ki je bila v tistem času še ena od republik socialistične Jugoslavije, razvnela zelo intenzivna vprašanja o slovenski identiteti. Bila so sestavni del premišljevanj, občasno napolnjenih tudi s strahom, kaj bo z našo prihodnostjo, saj je bilo jasno, da bo v obdobju po Titovi smrti prišlo do velikih tektonskih premikov na področju skupne države. Kakšni bodo ti premiki v resnici, in da bodo tudi krvavi, tega tedaj nismo vedeli. Verjeli smo, da se bo slovensko nacionalno vprašanje »že kako rešilo«, vsekakor po mirni poti, in spominjam se, da se je takrat še veliko govorilo o nekakšni konfederaciji, v okviru katere naj bi v prihodnosti živeli Slovenci, sicer delno tudi že močno nagnjeni k osamosvojitvi, h gibanju za samostojno in neodvisno državo. Ko pa je Tito umrl, so postajali glasovi o tem, od kod izviramo in kam plujemo, vse močnejši. Spominjamo se jih tako iz političnih kot kulturnih, zlasti pa iz literarnih krogov. Pri zastavljanju vprašanj, ki so se nanašala tako na slovensko zgodovino kakor tudi na vprašanja o prihodnosti, je bil najbolj pogumen krog *Nove revije*, revije, pri kateri se je zbirala tedanja politična opozicija, katere predstavniki so v glavnem nasprotovali socializmu in zahtevali parlamentarno demokracijo. V času socializma so bili ožigosani kot separatisti in komunistična partija jih je preganjala. To se je zgodilo zlasti po izidu 57. številke *Nove revije* (1987, ur. Niko Grafenauer), v kateri so objavili svoje Prispevke za slovenski nacionalni program

S težnjami za odcepitev Slovenije od Jugoslavije pa se je hkrati vzpostavljalo gibanje za ponovno vključitev Slovencev v t. i. Srednjo Evropo. Evropska unija, kakršno poznamo danes, je bila še utopija. Slovenski intelektualni krogi, v katerih so imeli ponovno vodilno vlogo slovenski pisatelji, so le glasno poudarjali, da je bila Slovenija že od nekdaj del srednjeevropskega prostora, ki ji je

po idejni, duhovni pa tudi religijski plati še zdaj bližje kakor vse, kar je bilo balkanskega. To politično gibanje je našlo močan odsev tudi na literarnem področju. Ustanovljena je bila Vilenica, srednjeevropski literarni festival, ki še vedno poteka vsako jesen na Krasu in ima jasno sporočilo, da slovenska literatura že od nekdaj sodi k srednjeevropski.

Vsi ti nemiri, vsa ta politična gibanja so našla močan odmev v literaturi. Mnogo jih je bilo, ki so poglobljeno premišljevali o slovenski usodi ter o slovenski identiteti, zelo intenzivno tudi o vprašanih slovenskega jezika, v katerega se je že intenzivno mešala t. i. srbohrvaščina, med njimi pa zagotovo najbolj izrazito in prodorno prav Drago Jančar. Mnogi so ga primerjali z veličino in lucidnostjo Ivana Cankarja s preloma prejšnjega stoletja, ki je svojemu narodu zapustil izjemen pisateljski prozni opus, pa tudi mnogo esejev in predavanj, v katerih je premišljeval o položaju Slovencev v tedanji avstro-ogrski monarhiji ter ob nastanjanju poznejše Države Srbov, Hrvatov in Slovencev (v nadaljevanju SHS) po 1. svetovni vojni. Jančarjevi eseji iz osemdesetih in devetdesetih let 20. stoletja in vse do danes namreč zelo spominjajo na pronicljivost tega velikega slovenskega pisatelja, pa tudi položaj Slovencev je bil po svoje podoben. V Cankarjevem času je šlo najprej za vprašanja znotraj avstro-ogrske monarhije in pozneje za vprašanja v zvezi s položajem v SHS, pri Jančarju pa najprej za vprašanja znotraj Jugoslavije in kasneje za vprašanja, vezana na položaj v novoustanovljeni Evropski uniji. Oba pisatelja sta se pri tem seveda dobro zavedala, da literatura sicer ne more biti korektiv dnevne politike, ima pa moralno moč, saj nikakor ni ločena od sveta, ki ga zelo natančno in občutljivo odraža. Oba pisatelja sta pisala literaturo, ki je bila jasno in ostro družbenokritična. In oba sta pisala tako daljšo kot krajšo prozo, esejistiko ter dramska dela. Drago Jančar sodi danes zagotovo med najbolj brane in prevajane sodobne slovenske pisatelje, zlasti v osemdesetih letih pa je pisal tudi odmevna dramska dela, ki so bila z velikim uspehom odigrana tako na slovenskih kot na drugih mednarodnih gledaliških odrih (*Disident Arnož in njegovi*, 1982, *Veliki briljantni valček*, 1985, *Dedalus*, 1988, *Klementov padec*, 1988, *Zalezujoč Godota*, 1989). Njegova esejistika pri tem ni zaostajala. Objavil je več esejističnih zbirk, ki so bile zelo brane in nekatere od njih tudi nagrajene. V njih je občutljivo, neredko pa tudi z dobršno mero humorja in ironije, reagiral na različna družbena dogajanja, ki pa so bila v osemdesetih in na začetku devetdesetih let že zaznamovana z zloslutenjsko senco bližajočega se razpadanja Jugoslavije.

Jančar je v svoji esejistiki opozarjal, da je bil prostor, v katerem smo živeli tudi Slovenci, zaznamovan z izkušnjo in s posledicami prve in druge svetovne vojne, z razpadom Avstro-Ogrske, s socialnimi nemiri, z nemško okupacijo in z raznimi variantami komunizma ter da je v njem vedno znova vzniknilo upanje v lepšo prihodnost, ki pa je bilo tudi pogosto prevarano. Izrecno je zapisal, da je njegova literatura del srednjeevropske literature, ki je bila v preteklosti tesnobno pesimistična: »Naše stoletje se je ob vsem imenitnem napredku, plastiki, avtomatom, barvam, modam in svetlim dvoranam človeku zalezlo pod kožo kot stoletje strahu in skrajne izpostavljenosti,« je zapisal v zbirki esejev z naslovom *Terra incognita*. (Jančar 1989: 119) Tej zbirki se bomo posvetili v kontekstu pričujočega besedila, ker odraža po našem mnenju vso širino in raznolikost najbolj aktualnih in perečih vprašanj v osemdesetih letih, to se pravi v času, ko se Slovenija še ni osamosvojila od Jugoslavije in ko je na vsem področju naše nekdanje skupne države vladala izredna napetost, prežeta s strahom, kaj nam bo prinesla prihodnost.

Slovenija se je osamosvojila v letu 1991 in takrat se je domala sočasno začela tudi vojna, ki je v Sloveniji na srečo trajala le deset dni, na Hrvaškem in v Bosni pa štiri leta. Jančarjeva zbirka *Terra incognita* pa je izšla leta 1989, in to s pomenljivim naslovom *Neznana dežela*. Slovenija je bila z vsemi svojimi težavami in odprtimi vprašanji neznana dežela na evropskem in svetovnem zemljevidu. V času, ko so nastali Jančarjevi eseji, si je začejala utirati samosvojo in prepoznavno državno pot, ki je bila tudi pot dokazovanja in potrjevanja slovenske identitete. Literatura, ki je bila v preteklosti ne le njena zvesta spremljevalka, temveč tudi pomembna utemeljiteljica slovenskega jezika in kulture, pa ji je morala ponovno pomagati.

Pred osamosvojitvijo Slovenije l. 1991 je v razmerju do Slovencev v tedanji Jugoslaviji vladala izrazita nestrpnost. Slovence so obtoževali, piše Jančar, da so egoistični, domišljivi, da pretiravajo s svojo zahtevo po čistosti slovenščine, ki je bila že zelo pomešana s srbohrvaščino, pisali so o »groznjah slovenske demokracije«, o »slovenskem sindromu«. Na drugi strani pa se je po vsej Jugoslaviji na veliko govorilo in pisalo o »socializmu s človeškim obrazom«, o »socializmu po meri človeka«, čeprav si je država v resnici še vedno prizadevala, da bi v njej odmrla svoboda (Jančar 1989: 101–105), a je tako rekoč že v obdobju razpadanja še vedno skušala zadržati obstoječi socialistični družbeni red. Vsako nasprotno mnenje, mnenje intelektualcev in pisateljev, je bilo označeno kot politični kriminal. To dejstvo omenja tudi Spomenka Hribar, znana politična analitičarka in esejistka, ki v svoji zbirki esejev z naslovom *Svitanja* (1994) piše, da sta bila z možem, filozofom in novorevijašem Tinetom Hribarjem, že popolnoma pripravljena na to, da enega od njiju ali pa oba odpeljejo v zapor, ker sta bila kritična do socializma in ker sta v svojih spisih pisala tudi o slovenskih osamosvojitvenih težnjah. Pisatelji, navaja Jančar, so bili vest tega prostora, ker ljudje politiki preprosto niso več zaupali. Tako se je gibanje za osamosvojitve Slovenije preselilo v prostore Društva slovenskih pisateljev, kjer so pisatelji organizirali celo pisanje nove slovenske ustave, preselilo se je na strani *Nove revije*, ki je postajala vedno bolj politična in je navezovala intenzivne stike z mednarodnim prostorom, naskrivaj pa se je preselilo tudi v tedanjo slovensko teritorialno obrambo, ki se je začela skrivoma pripravljati na napad prosrbske Jugoslovanske ljudske armade. Videti je bilo, da Sloveniji iz Jugoslavije ne bo dovoljeno preprosto in mirno oditi.

Za slovenske pisatelje sicer ne bi mogli reči, da so v času osamosvajanja postali »duša revolucije« v propagandnem smislu, kakor so bili mnogi pri drugih narodih v zgodovini (Majakovski, Jesenin, Gorki, Davičo), a njihov politični angažma je bil kljub temu zelo opazen (poleg Draga Jančarja so politično nastopali še Niko Grafenauer, Veno Taufer, Rudi Šeligo, Tone Partljič idr.). Jančar (1989: 73) meni, da se mora pisatelj tega varovati in paziti na to, da njegova literatura ne postane politika, da ne prične služiti goli propagandi. Takrat, piše Jančar (prav tam), je namreč literatura izrabljana, zato se je treba tudi v težavnih političnih časih zavzemati za avtonomnost umetnosti, literature: »Literarna umetnost si nikogar in ničesar ne skuša in noče podrediti, samo strastno se trudi, da bi izrazila človekov nemir. To je njena resnica.« (Prav tam: 79)

V socialistični Jugoslaviji, v okviru katere smo živel Slovinci, je literatura v določenih obdobjih postala celo substitut zgodovinopisja, kajti vselej je pripovedovala o človeku in njegovem zgodovinskem času in prostoru, in to v metaforičnem jeziku, ki je bil obenem jezik resnice, opozarja pisatelj. Slovenski pisatelji so pripovedovali resnico o sebi in svojem narodu, pa tudi o jugoslovanski družbi nasploh. Ob tem Jančar (1989: 83) šaljivo navaja anekdoto, kako je nekoč Stalin

poočital političnemu prijatelju, Slovincu Kardelju, da imajo mali narodi slabo inteligenco, torej tudi slovenski. Slovenski pisatelji so v okviru tedanje Jugoslavije odločno odklanjali centralizem in opozarjali na to, da pomeni ta država »zapleten sistem zgodovinskih okoliščin in tradicij«, s katerim bi bilo treba nadvse občutljivo ravnati (prav tam: 84), kar pa se, kot vemo, ni zgodilo. Odklanjali so tudi vsakršno nasilno poenotenje, še zlasti pa so se upirali nasilju nad samobitno kulturo in slovenskim jezikom. Zavzemali so se za odprtost, demokracijo in pluralizem. Geslo »Pravica do drugačnosti« je postalo osrednje geslo tedanjega časa. Slovenci so si hoteli urediti življenje po svoji meri, po lastni pameti in interesih, označevali pa so jih kot separatiste. (Prav tam: 85) Pri srbski inteligenci so naleteli na nerazumevanje in odklanjanje, prav tako pa seveda tudi pri vprašanih, ki so se nanašala na vojsko, saj vojska ni prenesla nikakršnih razmislekov o sami sebi. O tem pričata Jančarjeva eseja *Slovenci in Srbi* ter *Beograjski prispevek*, ki izražata duh tedanjega časa, intenzivno zaznamovan z ostrimi polemikami.

Jančarjeva esejistika dokazuje, da zelo natančno pozna kulturno zgodovino Slovencev. Omenja, da se je le-ta samoobrambno razvijala v Habsburški monarhiji, ki je razpadla, ker ni našla poslušne za samobitnost malih narodov, za Čeha, Slovake, Hrvate, Poljake, Slovence, skratka za vse tisto, kar jo je v njeni različnosti konstituiralo. (Jančar 1989: 11) Ti narodi, zlasti Slovenci, so se še vse nadaljnje stoletje veliko ukvarjali z nacionalnim vprašanjem, pozneje seveda v večnacionalni Jugoslaviji. Slovenci sami pa v zgodovini niso bili enotni, prav nasprotno, bili so pogosto razcepljeni in razdvojeni. V eseju *Beograjski prispevek* Jančar spominja na slovenski razcep med katoliki in protestanti v 16. stoletju, na spor med staroslovenci in mladoslovenci v 19. stoletju, nadalje pa na prepad med komunisti in nekomunisti od leta 1943 dalje, ki je v marsičem zaznamoval tudi sodobno politično življenje na Slovenskem. Toda po drugi svetovni vojni je bila prav literatura tista, ki je uporno odpirala prostor različnosti:

Prav literatura je bila tista, ki je prva začela odražati mnogovrstnost življenja z različnimi estetikami in zelo zgodaj, v petdesetih letih, so se okrog literarnih revij pojavile tudi širše nazorsko kritične in močno diferencirane skupine. Slovenska inteligenca, posebno literarna, si je prostor relativne svobode morala trdo izbojevati [...]. (Prav tam: 87)

Tudi sodobna slovenska misel po Jančarju ni monolitna. V osemdesetih letih je polemizirala s partijo, z ideološko enotno in centralizirano urejeno državo ter z vojsko. Srbi so slovenske sanje o Srednji Evropi diskvalificirali s sanjami o nekdanji Avstro-Ogrski, čeprav so Slovenci jasno povedali, da je zanje to nekdanja grobnica, a obenem tudi, da je bila to tudi »skupna kulturna zibelka.« (Jančar 1989: 89) Po njenem razpadu zgodovina zlasti s Slovenci na mejah ni ravnala prijazno. O tem piše Jančar (prav tam: 12) v eseju z naslovom *Tragedija*:

V Italiji, kjer je ostala tretjina Slovencev, v srednjeevropskem Trstu, že nekaj let po koncu Mitteleurope slovenskim otrokom fašistični učitelji pljuvajo v usta, kadar spregovorijo slovensko, skvadre zažgejo Narodni dom, imenitno zgradbo v centru mesta. [...] V Jugoslaviji uvajajo cirilico in korupcijo. Iz čitank trgajo spis Ivana Cankarja *Raj pod Triglavom*. V Avstriji, na Koroškem, kjer je zgodovinski prestol davne slovenske države in mitološki prostor slovenstva, oblačijo rjave srajce in se pripravljajo na »endlosung« slovenskega vprašanja.

Slovence je na narodnostnih mejah doletelo iztrebljanje, v novonastali Državi SHS ter poznejši Kraljevini SHS pa le formalno priznavanje, ovito v plašč zanikovanja. Zato ni čudno, piše Jančar (1989: 12), da je literatura še vedno ostajala »nadomestek za nacionalno ideologijo in se je z delom svojih moči še naprej posvečala nacionalni eshatologiji.« Bila pa je tudi močno navezana na evropske literarne tokove, na ekspresionizem, konstruktivizem, socialni realizem, krščanski personalizem. Toda čas med obema svetovnjima vojnama je bil za Slovence miren le navzven, v resnici pa se je oblikoval pomemben in usoden razcep med klerikalci in liberalci, med desnimi in levimi, kar se je nadaljevalo v času druge svetovne vojne, potem ko je l. 1941 Jugoslavija kapitulirala in sta si Slovenijo razdelili Nemčija in Italija, del pa tudi Madžarska. Na tej »terri incogniti«, opozarja Jančar, se je odvijala krvava drama, po vojni, v novonastali Jugoslaviji, pa je vsaj na začetku kazalo, da je za identiteto malega naroda poskrbljeno. Slovenija je postala socialistična republika in vzcvetela naj bi v polnopravno življenje znotraj Jugoslavije. Toda »[z]godba, ki sledi v povojnih letih, je prav tako znana,« piše Jančar (prav tam: 14), »pisatelji v zaporih in brez služb, prepovedi knjig, razpuščena uredništva revij in časopisov – okrog literature in preko literature se razrešujejo vprašanja, ki ji niso imanentna. Srednja Evropa kot duhovni, ne kot geografski in politični pojem, je vse dalje proč in vse bolj preteklost.«

Za razumevanje tematike o slovenski identiteti v esejih Draga Jančarja je treba skoraj v celoti citirati njegov kratek, a odličen esej z naslovom *Identiteta* iz zbirke *Terra incognita*. (Jančar 1989: 9–10) V njem pisatelj izrecno poudarja konstitutivno vlogo slovenske literature in jezika v zgodovini:

Identiteta malega slovenskega, kot tudi nekaterih drugih srednjeevropskih narodov, se je v odsotnosti realne zgodovinske politične moči v resnici potrjevala skozi literaturo in kulturo. Pri Slovencih pa posebej izrazito še skozi jezik, ki so ga skozi stoletja čuvali kakor Judje svojo toro. (Prav tam: 9)

Pri tem s posebno pozornostjo navaja esej Milana Kundere z naslovom *Tragedija Srednje Evrope* o ogroženosti malih narodov, ki je bil na Slovenskem v osemdesetih letih zelo bran in pogosto citiran:

majhen narod je narod, čigar obstoj je lahko vsak trenutek vprašljiv; majhen narod lahko izgine in tega se zaveda. Francoz, Rus ali Anglež ni vaju vprašanj o samem obstoju svojega naroda. Njegova himna poje o veličini in večnosti. Poljska himna pa se prične z verzom: »Poljska še ni umrla ...« (Prav tam: 10)

Poudarja, da je zgodovina Slovencev zgodovina preganjanja in boja za ohranitev maternega jezika:

Kakor slovenskemu narodu tako slovenskemu pisatelju ni bilo nikoli nič podarjenega – vse si je bilo treba izboriti, tudi za ceno osamitve, poniževanj, preganjanj, izgnanstva in ječ. Nekeč pravico do svojega jezika, danes pravico do svobodne besede. (Prav tam)

V eseju z naslovom *Slovenski eksil* piše Jančar (1989: 39–40) o tem, da je bila slovenska duhovna, kulturna in politična zgodovina vselej tudi v znamenju izgnanstva, vse od Primoža Trubarja dalje, ki je v izgnanstvu okoli l. 1550 natisnil prve slovenske knjige, v izgnanstvu pa je tudi umrl. Dvajset let po njegovi smrti so protestante iz slovenskih dežel izgnali ter njegove knjige sežigali. Na tujem je življenje preživela še vrsta slovenskih pisateljev, medtem ko so se doma počutili kot tuji

(npr. Ivan Cankar). Zgodovina Slovencev je tudi zgodovina izseljevanja in asimilacije, pa tudi notranje nesvobode. O tem poje slovenska ljudska pesem, vse od Lepe Vide do Galjota in Župančičevih verzov, vendar tudi v sodobnosti ni drugače: danes v svet zaradi gospodarske krize ponovno odhajajo številni intelektualci. V zvezi z izseljevanjem pisatelj opozarja, da je prišlo v prejšnjem stoletju do pravega eksodusa, saj se je v sto letih iz slovenskega narodnostnega prostora izselilo več kot 600.000 Slovencev. Zanimivo je, da se je njihova slovenska identiteta v tujini zelo intenzivno ohranjala, ponovno tudi skozi literaturo, tako da je npr. v Severni in Južni Ameriki nastajala bogata literatura v slovenščini. Pred leti je v treh zajetnih knjigah izšel pregled te književnosti in njenih avtorjev oz. avtoric z naslovom *Slovenska izseljenska književnost I–III* (1999). Že pri bežnem pregledu lahko bralec osupne ob zares številnih literarnih delih, ki so jih napisali slovenski izseljenci, danes pa jih ustvarjajo že njihovi otroci oz. vnuki. Zgodovina slovenske literature je torej tudi zgodovina razseljenih oseb. Slovenski eksil, piše Jančar (prav tam: 47), pa vselej ni pomenil le nesrečne zgodbe, saj so bili številni Slovenci v tujini zelo uspešni. Pri tem navaja podatke iz knjige *Slovenian Heritage* (ur. Edward Gobetz, izdajatelj Slovenian Research Center of Amerika). Med njimi je bila cela vrsta znanstvenikov, katoliških škofov, politikov, zdravnikov, glasbenikov, seveda tudi pisateljev. Toda slovenski eksil je pomenil zlasti odločitev »za prelom z okoljem, v katerem ni mogoče uspešno gospodariti, znanstveno ustvarjati, zaslužiti, razmahniti svojih delovnih in umskih sposobnosti.« (Prav tam) Slovenci v najštevilčnejših izseljenskih skupnostih v severni Ameriki in Argentini so zvesto ohranjali svoj jezik, kulturo, tradicijo ter vero, narodno zavest in politično prepričanje.

Opazno je, da se je Jančar v svojih esejih pogosto navezoval na literaturo ter kritične misli pisateljev iz slovanskega sveta. Poleg že omenjenega Čeha Milana Kundere nekajkrat citira tudi poljske pisatelje, npr. Czeslawa Milosza, Leszka Kolakowskega, Witolda Gombrowicza, Adama Michnika. V Jančarjevih literarnih delih, ne le v esejih, temveč tudi v romanih in dramatikih, pa srečujemo metaforične sledi Franza Kafke. Gre za avtorje iz srednjeevropskega prostora, katerih literatura je pripovedovala o ujetosti in nesvobodi, prefinjenih sistemih nadzora in o hrepenenju po svobodi.

Ko so nastajali Jančarjevi eseji v zbirki *Terra incognita* (1989), je bil v Evropi še trdno stoječ berlinski zid, na vzhodu pa so bile države, ki so bile od drugih ločene z žičnimi ograjami in minskiimi polji, na katerih je stražila vojska. Prehajanje državljanov iz ene države v drugo nikakor ni bilo samoumevno in svobodno, tako da je bilo treba tudi za navadni turizem v vrstah prosjačiti na uradih, si priskrbeti vizume, prilagati potrdila o politični neoporečnosti in podobno. Državljanji Jugoslavije smo potovali sicer nekoliko lažje in bolj odprto, če smo le imeli t. i. devize oz. zahodni denar, ki pa je bil zelo drag, v nekem obdobju si je država omislila celo denarni depozit, se pravi plačilo za prehajanje državne meje. Pot na zahod za Jugoslovane sicer ni bila prepovedana, a si je mnogi zaradi finančnih težav niso mogli privoščiti. Ob dnevno naraščajočih inflacijah, denarnih depozitih in ideološkem nadzoru ter hkrati že s slutnjo bližajočega se razpada državnih tvorb so slovenski pisatelji iskali povezave z zahodom, zlasti s srednjeevropskimi avtorji. Pri njih so upali na podporo in razumevanje v primeru, da bo pri nas prišlo do česa hujšega, pri čemer si besede »vojna« sploh niso upali izgovoriti.

Med avtorji, na katere širino so računali, je bil tudi znameniti avstrijski pisatelj slovenskega rodu Peter Handke, ki je v svojih delih (*Wunschloses Unglück* (Žalost onkraj sanj, 1972), *Die Wiederholung* (Ponovitev, 1986)) pisal tudi o Slovencih, v Slovenijo pa je pogosto potoval in jo kot »deve-

to deželo« odkrival zlasti na Krasu. Njegova literatura je pomenila iskanje lastnih korenin, stik z davnimi predniki in lirično oživiljanje njegovega že pozabljenega slovenskega jezika. Še danes predstavlja eno najbolj subtilnih tovrstnih iskanj, filigransko natančnih, s študijem Pleteršnikovega slovarja iz 19. stoletja, preko njega pa dialog s slovensko sodobnostjo. Toda kaj se je zgodilo? Handke, na katerega so slovenski pisatelji računali kot na mogočno avtoriteto, je lepega dne izjavil, da je Srednja Evropa zanj le »meteorološki pojem«. Izjava je bila deležna odmeva širom po Evropi, podal pa jo je kmalu po tem, ko je na slovenskem Krasu prejel pomembno nagrado za srednjeevropsko literaturo, Vilenico, in sicer za roman *Ponovitev*, v katerem je iskreno pisal o svojem slovenstvu po materini strani. To ignorantsko izjavo so Handkeju slovenski pisatelji in intelektualci, ki so si prizadevali za svoje umeščanje v srednjeevropski prostor, izjemno zamerili. Delovala je kot izdaja, kot nož v hrbet. In na to Handkejevo nemarnost je ostro, a z bolečino reagiral tudi Jančar (1989: 59) v eseju *Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo* ter v samostojni izdaji eseja *Poročilo iz devete dežele* (Jančar 1991). Zapisal je, da je bila Srednja Evropa za Slovence »vizija, da stopimo iz svoje izoliranosti,« in »[v] ideološkem, nacionalnem, celo ustvarjalnem smislu je Srednja Evropa postala sinonim za omogočanje, možnost, upanje, skratka: utopija.« (Prav tam: 61) Pri tem je citiral G. Konrada in njegovo misel iz eseja *Moje sanje o Evropi*: »Človek brez utopije bo postal butast in oduren.« (Prav tam) V času nastajanja te utopije, piše nadalje Jančar (prav tam: 63), so ljudi v Evropi delili z vojsko, s policijo, carino in z minskimi polji. Utopije pa, preroško navrže, imajo to čudno lastnost, da se rade uresničijo.

Potem želi Handkeja osvestiti s pretresljivo, a žal resnično zgodbo o štiričlanski češki družini, ki je s tedanje Čehoslovaške skušala pobegniti na zahod tako, da je najprej odpotovala »na dopust« v Jugoslavijo, nato pa je v viharni noči poskusila preplavati reko Muro na slovensko-avstrijski meji ter se tako pretihotapiti v Avstrijo. Toda nanje je streljal jugoslovanski graničar in tako je na drugo, avstrijsko stran mejne reke Mure priplavala le petnajstletna hčerka, medtem ko so preostali trije člani njene družine utonili. S to grozljivo, a paradigmatično zgodbo, ki se je iz radijskih poročil tistega časa spominjam tudi sama, skuša Jančar dopovedati vzvišenemu avstrijskemu pisatelju, da Srednja Evropa ni le »meteorološki pojav«, temveč da izraža to gibanje neustavljivo hrepenenje po svobodi. Njegov esej pa vsebuje tudi jasen politični apel: Mi, ki gledamo v oblake, si moramo izmisliti jezik svobode, »jezik, kakršnega tam zgoraj govorijo altostratus translucidus, altokumulus lentikularis, cirus filozus radiatus in drugi nebeški popotniki«, tako da bodo lahko v Srednji Evropi tudi ljudje in blago na zemlji krožili enako svobodno. (Jančar 1991: 65)

Tako je Jančar pojasnil slovenska prizadevanja za ponovno oživitev skupnega srednjeevropskega prostora. Zavzel se je za svobodno Evropo brez meja. Danes poudarjam, da je to zapisal precej prej, preden je bila ustanovljena Evropska unija, kajti eseji so nastajali pred letom 1989, ko so bili izdani v knjižni obliki. Evropska unija je nastala z gesli o enakopravnosti vseh držav članic, zlasti pa njihovih kultur in jezikov na ustnicah. Vanjo je vstopila tudi samostojna država Slovenija. Z velikimi pričakovanji in s svetlim upanjem. Najnovejša Jančarjeva esejistika, objavljena v zbirki *Pisanja in znamenja* (2014), pa priča, da velikega zadovoljstva ni na obzorju: »Sanjali smo o svobodi, zbudili pa smo se v kapitalizmu,« je zapisal pisatelj.

V zbirki esejev z naslovom *Egiptovski lonci mesa* (1994), ki obravnava probleme Slovenije po osamosvojitvi, v obdobju t. i. tranzicije, ugotavlja, da smo Slovenci pripravljeni vstopiti v skupni

prostor Evrope, a da smo pri tem previdni in da vanj vstopamo s strahom, kajti ignoranca do malih narodov v Evropi še vedno obstaja. Če hočemo v Evropo, potem to ne bi smela biti Evropa po nemških, angleških, francoskih modelih, temveč naj bi bila to Evropa, v katero mora biti vgrajena različnost, predvsem pa spoštovanje le-te. Iz zbirke esejev je razvidno, da je Jančar aktivno sodeloval v mnogih javnih diskusijah s pomembnimi evropskimi pisatelji, filozofi in drugimi intelektualci po vsej Evropi, vse od Frankfurta do Pariza, obenem pa še vedno v svetu, v katerem je zgodovina pogosto »pljusnila čez robove, čez usode, čez ljudi.« (Prav tam: 48) Želi si, da bi bila to preteklost, vendar je del teh esejev nastal še v času vojne v Bosni, kjer je Evropa pogosto žal preveč opazovala in premalo učinkovito pomagala.

V Jančarjevih esejih zavzema vidno mesto tudi njegovo premišljevanje o jeziku, o slovenščini. Ta je zanj zrcalo identitete. (Jančar 1994: 60) Po njegovem so vsi jeziki prav zaradi raznolikosti velik prispevek h kulturi človeštva. O tem pa lahko razmišljamo tudi v sodobnosti, ko na Slovenskem polemiziramo z zagovorniki uvajanja angleščine kot evropske lingve franke na vseh nivojih. Ali nam lahko ta jezik nadomesti izražanje v materinščini? Nikakor. Toda glasovi intelektualcev, pisateljev in celo uglednih jezikoslovcev (Jesenšek 2014) ostajajo prezrti, v Sloveniji pa se z jezikom dogaja nekaj zelo žalostnega. (Borovnik 2013) Celo najvidnejši predstavniki univerz nam dopovedujejo, da moramo materinščino zamenjati z angleščino, če hočemo biti moderni, tržno usmerjeni in mednarodno prepoznavni. Toda mar se ni podobno dogajalo v preteklosti, ko bi bilo treba slovenščino zamenjati z nemščino, potem s srbohrvaščino ... in se to na srečo ni zgodilo? Tiste, ki so to poskušali, je odnesel čas in danes so na smetišču zgodovine. Tudi Jančar se odločno postavlja na stran ohranjanja in razvijanja slovenščine ter opozarja, da je lahkotnost zamenjave z drugimi, t. i. večjimi jeziki, zgolj navidezna, saj je materinščina povezana z najbolj intimnimi plastmi človekovega življenja. In morda izraža tudi nekaj, čemur pravimo »duša«.

Viri in literatura

- BOROVNIK, Silvija, 2005: Drago Jančar: Silvija Borovnik (ur.): *Slovenska dramatika v drugi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica. 141–153.
- BOROVNIK, Silvija, 2013: Postali bomo tujci v hiši domačinov. *Delo*, Književni listi, 17. 12. 2013. 14.
- HRIBAR, Spomenka, 1994: *Svitanja*. Ljubljana: Enotnost.
- JANČAR, Drago, 1989: *Terra incognita*. Celovec: Wieser.
- JANČAR, Drago, 1991: Poročilo iz devete dežele. Celovec: Wieser.
- JANČAR, Drago, 1992a: *Disput z Adamom Michnikom*. Celovec: Wieser.
- JANČAR, Drago, 1992b: *Razbiti vrč*. Ljubljana: Mihelač.
- JANČAR, Drago, 1995: *Egiptovski lonci mesa*. Ljubljana: Mihelač.
- JANČAR, Drago, 2002a: *Brióni*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JANČAR, Drago, 2002b: *Privlačnost praznine*. Ljubljana: Študentska založba.
- JANČAR, Drago, 2006: *Duša Evrope*. Ljubljana: Slovenska matica.
- JANČAR, Drago, 2014: *Pisanja in znamenja*. Ljubljana: Modrijan.
- JESENŠEK, Marko, 2014: Slovenščina kot učni jezik na slovenskih univerzah. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 50. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 42–49.
- ŽITNIK SERAFIN, Janja, GLUŠIČ, Helga, 1999: *Slovenska izseljenska književnost I–III*. Ljubljana: Rokus.